

PSIXOLOGNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK PORTRETINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Mirshirova Nargiza Anvarovna

O‘bekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Akademiyasi
Harbiy psixologiya va pedagogika kafedrasi,
Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
E-mail: mirashirova72@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada psixologik portret tushunchasining etimologiyasi, qator fan sohalariga tegishli muammolar va keng ma‘noga ega ekanligini haqida fikrlar bayon etilgan. Shuningdek, psixologik portretni tavsiflashda shaxs nazariyalari, shaxs tiplari, shaxs tuzilishi, shaxsning individual va ijtimoiy ahamiyatga ega xususiyatlariga asoslanishi yoritilgan. Psixologik portretni ijtimoiy-psixologik portret bilan uyg‘unlashtirishda shaxsning xislat va xususiyatlarini ijtimoiy muhit yoki ijtimoiy munosabatlar asosida talqin etilgan.

KALIT SO‘ZLAR

portret, psixologik portret, sensor fikrlovchi introvert, fikrlovchi ekstravert, intiutsiv ekstravert, intiutsiv introvert, emotsional ekstravert, emotsional introvert temp, erglik, emotsionallik, intellektuellik, kommunikabellik, o‘zini-o‘zi baholash, o‘zini-o‘zi nazorat qilish, motivatsiya, ijtimoiy ustanovkalar.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF FORMATION OF A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF A PSYCHOLOGIST.

ANNOTATION

The article reveals the etymology of the concept of a psychological portrait, the problems associated with a number of scientific areas, as well as ideas about its broad meaning. Also, when describing a psychological portrait, personality theories, personality types, personality structure, individual and socially significant personality characteristics are based on it. When combining a psychological portrait with a socio-psychological portrait, the character and characteristics of the personality are interpreted on the basis of the social environment or social relations.

KEYWORDS

portrait, psychological portrait, sensory-thinking introvert, thinking extravert, intuitive extravert, intuitive introvert, emotional extrovert, emotional introvert pace, masculinity, emotionality, intelligence, sociability, self-esteem, self-control, motivation, social norms.

КИРИШ Psixolog mutaxassisning muhimligi Amaliy psixologlar xalqaro assotsiatsiyasi (IAAP); Xalqaro psixologlar ittifoqi (ICP); Xalqaro kross-madaniy psixologiya assotsiatsiyasi (IACCP); Evropa eksperimental-ijtimoiy psixologlar assotsiatsiyasi (EAESP); Komparativ psixologiya xalqaro jamiyati (ISCP) va xulq-atvor rivojlanishini o'rganishning xalqaro jamiyatlari (ISSBD) faoliyatining yo'lga qo'yilganligi bilan belgilanadi. Xalqaro miqyosida psixologlar faoliyatiga qo'yiladigan talablar mutaxassisning qiyofasi va kasbiy kamolotini muttasil o'rganishga zarurat tug'diradi. Psixologik yoki ijtimoiy-psixologik portret muhim psixologik fenomen sanaladi. Shu sababli uning mohiyatini etarlicha yoritish uchun portret so'zining kelib chiqish asosiga murojaat qilish lozim bo'ladi. Portret so'zi fransuzcha *portrait* so'zidan olingan bo'lib, chizish, chizmoq degan ma'noni anglatadi. O'z navbatida fransuzcha «*portré*» («*portrait*») lotincha «*protrágere*» («*protrahere*») — «ko'chirmoq», «tashimoq» so'zi bilan bog'liq. Tashqi ko'rinishiga ko'ra, portretlarni ifodalash uzoq vaqtdan beri inson tasvirini qog'oz yoki matoga o'tkazish sifatida qabul qilingan. «Portret», «traktat» va «traktor» so'zlar bir ildizga, ularning barchasi lotincha «*trahere*» — «tashimoq», «ergashtirmoq» so'zidan kelib chiqqan [7]. Portret (fr. *portrait*, eski fransuzcha. *portraire* — «biror belgi yoki qirraning chizgilarini ifodalash; eski. *parsuna* — lot. *persona* — «shaxs; kishi, kimsa») — mavjud yoki real voqelikdagi biror bir inson yoki insonlar guruhini ifodalash yoki tasvirlashdir. Tushunchaning qo'llanilishi badiiy vositalar (rassomchilik, grafika, gravyura, haykaltaroshlik, fotografiya, poligrafya, video), adabiyot va kriminalistika (so'zli portret)da uchraydi [7].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adabiyotdagi portret-badiiy tavsiflash vositalaridan biri bo'lib, yozuvchining o'z qahramonlarining tipik xarakterini ochib berishi va qahramonlarning tashqi qiyofasi tasviri orqali ularga g'oyaviy munosabatini ularning siymolari, yuzlari, kiyimlari, harakatlari, imo-ishoralari va xulq-atvorini tasvirlashdan iborat [7]. Tasviriy san'atda portret mustaqil janr bo'lib, uning maqsadi modelning tasviriy xususiyatlarini namoyish qilishdir. «Portretida o'tmishda mavjud bo'lgan yoki hozirgi odamda mavjud bo'lgan aniq, haqiqiy tashqi ko'rinish (va u orqali ichki dunyo) tasvirlangan» [7]. Portret-jonli yuzning plastik shakllari, chiziqlari va ranglarida takrorlanish va shu bilan birga uning g'oyaviy-badiiy talqini [7]. Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib portretning zamonaviy psixologiyada qo'llanilayotgan ilmiy atamalar mazmuniga ko'chirish kerak bo'lsa, ularni quyidagicha bayon etiladi:

Psixologik portret yoki insonning psixologik portreti – bu shaxsning shaxsiy xususiyatlarini so'z yoki yozma ravishda ifodalashdir [8]. Psixologik portretni ijtimoiy-psixologik portret bilan uyg'unlashtirishda shaxsning xislat va xususiyatlarini

ijtimoiy muhit yoki ijtimoiy munosabatlar asosida talqin etiladi. Bu esa shaxs xususiyatlarini ham o'rganishni taqazo etadi. Bunga shaxs nazariyasi, shaxs tiplari va shaxs tuzilmasiga doir ilmiy izlanishlar xizmat qiladi [7].

Ijtimoiy psixologiyaning ob'ektlaridan biri ijtimoiy munosabatlarning ob'ekti, ham sub'ekti sifatida faoliyat yurituvchi shaxsdir. Rus psixologiya fani shaxsning ijtimoiy psixologiyasi muammosiga bir qator nazariy yondashuvlarni ishlab chiqdi. Biz ushbu maktab vakillari L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, V.N.Myasishev, K.K.Platonovlarning shaxs xususidagi ta'riflarini taqdim etishimiz o'rinli. Bu esa o'rganilayotgan muammo doirasidagi masalaning nazariy-metodologiyasi bilan bog'liq tushuncha, metodika va tuzilishini aniqlashtirish imkonini beradi [5].

MUHOKAMA

Sobiq ittifoq psixologiyasi vakili С.Л.Рубинштейн: “shaxs faoliyatda namoyon bo'ladi va shakllanadi, shuning uchun xulq-atvorning turli jihatlari shaxsning namoyon bo'lishi va uning shakllanishiga hissa qo'shadi” deb izohlaydi [5, B.18]. V. N. Myasishevning fikriga ko'ra, shaxsning birligi va xilma-xilligi munosabatlarning o'zaro bog'liqligi va xilma-xilligi orqali aniqlanadi. U o'zining yo'nalishini (odamlarga, o'ziga, tashqi dunyo ob'ektlariga bo'lgan munosabatini) tavsiflovchi shaxs tuzilishidagi ustuvor munosabatlarni tanlaydi [5, B.26]. A. N. Leontevning fikricha, shaxs faoliyat bilan bog'liq bo'lib, uning holati va mahsuloti sifatida harakat qilishi mumkin. Shaxsning faoliyatini tahlil qilish uni ko'p bosqichli tizim sifatida yoritishga olib keladi. Ta'lim shaxsning rivojlanishi va faoliyatini belgilaydigan tizimning asosi sub'ektiv faoliyatdir [5, B.29]. B.G.Ananev esa, shaxsning ijtimoiy munosabatlar va funksiyalar orqali namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Olimning g'oyasiga ko'ra, shaxs axloq va huquq normalari, xulq-atvor standartlari, ijro etiladigan rollar bilan bog'liq motivlar va ijtimoiy xususiyatlariga ko'ra yoritiladi [2, 5, B.34]. K.K.Platonov faqat jamoatchilik bilan munosabatlarda inson butun yaxlitligida harakat qiladi, barcha holatlarini namoyon qiladi deb, taxmin qiladi. Uning fikriga ko'ra, shaxs ijtimoiy psixologiya tomonidan o'rganilayotgan har qanday hodisada doimo mavjud va namoyon bo'ladi [5, B.77].

L.S.Vigotskiyning madaniy va tarixiy konsepsiyasiga ko'ra, shaxsning shakllanishi insonning madaniy rivojlanishi jarayonida sodir bo'ladi [5, B.26]. Muallif (L.Kulikov) shaxs muammolarini tahlil etish asosida uning o'rganish tuzilmasini quyidagi munosabatlar tartibida izohlashga erishdi. U shaxs haqidagi umumiy tasavvurlar, shaxs tuzilmasi, shaxs kamoloti, shaxs dinamikasi, shaxsning jamiyatdagi holati, shaxsning ichki olami va shaxsning ma'naviy dunyosi tarzda ifodalagan [5]. Jahon psixologiyasida shaxsni ijtimoiy-psixologik talqin etishning ilk manbai uning ijtimoiylashuvi bilan bog'liqdir. Shunga ko'ra shaxs ijtimoiylashuvi deganda unga

ta'sir ko'rsatuvchi omillar tushuniladi [3]. Ijtimoiylashuv – shaxs shakllanishi va kamolotining o'ziga xos ijtimoiy tizimidir. Bu borada psixoanaliz asoschisi Z.Freydning o'ziga xos munosabatlari mavjud. U ijtimoiylashuvni insonning ijtimoiy o'zaro munosabatlarda majburiy ishtiroki va uning ijtimoiy qonunlariga bo'ysunishi deb hisoblagan [12]. I.S.Kon ijtimoiylashuvni ijtimoiy tajriba, ijtimoiy rollar va madaniyatning muayyan tizimi tomonidan assimilyasiya qilish sifatida belgilaydi va bu jarayonda muayyan shaxs shakllanadi [4].

Oila, ta'lim muassasalari, tengdoshlar guruhi va ommaviy axborot vositalari shaxs ijtimoiylashuvining asosiy institutlaridir. Shu bilan birga bolalar va o'smirlarning ijtimoiylashuvi jarayonida ularning roli yoshga qarab o'zgaradi va turli madaniyatlarda farq qiladi. Ijtimoiylashuvning quyidagi parametrlarini ajratish mumkin: tarkib, kenglik, mexanizmlar, ijtimoiy institutlar, omillar, ijtimoiylashuv bosqichlarini tadqiqot muammosini o'rganishda inobatga olish lozim bo'ladi.

NATIJALAR

Ijtimoiylashuvning mazmuni – shaxs hayotining dastlabki daqiqalaridan boshlangan va uch sohada: faoliyat sohasida, munosabatlar sohasida va o'z-o'zini anglash sohasida amalga oshiriladigan shaxsni shakllantirish jarayoni. Bu uch sohaning umumiy tavsifi shaxsning tashqi dunyo bilan ijtimoiy aloqalarini kengaytirish, ko'paytirish jarayonidir. A.N.Leontev faoliyat sohasidagi ijtimoiylashuvni insonning egalik qiladigan faoliyat sohaslarini kengaytirish, ya'ni madaniy xulq-atvorning bosqichma-bosqich rivojlanishi sifatida aniqladi [5, B.29-34]

Ijtimoiy psixologiyaning etuk vakillaridan biri amerikalik psixolog va sotsiolog Ch. Kulining fikricha, "Men" konsepsiyasini ishlab chiqish uzoq jarayon davomida amalga oshiriladi va boshqa shaxslarning ishtirokisiz, ya'ni ijtimoiy muhitsiz, guruh tajribasisiz amalga oshirilmaydi. Ch. Kulining taxminiga ko'ra, inson "Men"ni o'zi tomonidan qabul qilingan boshqa odamlarning reaksiyalariga asoslangan holda shakllantiradi. "Men"ning bu yondashuvi "Men ko'zgu" deb ataldi [7]. Ch.Kulining "Men ko'zgu"si uch bosqichdan iborat tuzilmaga ega:

- boshqalarni idrok etishimiz;
- boshqalarning fikrlarini idrok etishimiz;
- bu fikrimiz haqidagi hissiyotlarimiz.

"Ijtimoiy ko'zgu" doimo oldimizda va doimo o'zgarib turadi. Turli shaxslar inson haqida o'z fikrlarini bildiradilar, ularning reaksiyalarini kashf etadilar. Vaqt o'tishi bilan, natijada, bu uning qobiliyatini his qilishining o'zgarishiga olib keladi. Rivojlanayotgan shaxs, "ijtimoiy oyna" rolini bajaradigan shaxslar guruhini tanlashda yanada talabchan bo'ladi, uning fikri qadrlanadi. Shu bilan birga, agar shaxs bir yoki bir nechta fikrni noto'g'ri talqin qilsa, "ko'zgu" buziladi [9].

Ch.Kulining nazariyasini rivojlantirgan holda J.Mid “muhim kishi” konetsepsiyasini ishlab chiqdi. “Muhim kishi” konsepsiyasiga ko‘ra atrofdagilar tomonidan boshqa bir shaxsning idrok etish mohiyatini tushuntiradi. “Umumlashgan boshqa” – bu mazkur guruh a‘zolari o‘rtasida shaxs “men”ining shakllanishiga yordam beruvchi muayyan guruh xulq-atvorining umuminsoniy qadriyatlari va me‘yorlarini ifodalaydi. Shunday qilib inson o‘z xulq-atvorini boshqalarga nisbatan ko‘rishni va ularning reaksiyalarini his qilishni o‘rganadi. Shu boisdan talabalar ijtimoiy-psixologik portretini ustida izlanish olib borishda J.Midning konsepsiyasiga tayanamiz. Bunda talabalarning guruhidagi jipslik, ularning qadriyatlari va psixologik qiyofalarining ahamiyatini o‘rganishga to‘g‘ri keladi.

L.D.Gorbova ijtimoiylashuvning besh bosqichini belgilaydi, jumladan:

- tug‘ilishdan to o‘smirlik davrigacha davom etadigan birlamchi ijtimoiylashuv bosqichi yoki moslashish bosqichi;

- o‘smirda boshqalardan ajralib turish istagi paydo bo‘lgan individuallashtirish bosqichi [9].

G.M.Andreeva ijtimoiylashuvning uch bosqichini aniqlaydi: mehnatdan oldingi, mehnat va mehnatdan keyingi. Ushbu yondashuv ijtimoiylashuv ijtimoiy tajribani, birinchi navbatda, ish jarayonida o‘zlashtirishni nazarda tutishini hisobga oladi.

Mehnatdan oldingi bosqich inson hayotining mehnat faoliyati boshlanishigacha bo‘lgan davrini qamrab oladi va o‘z navbatida ikki davrga bo‘linadi:

- erta ijtimoiylashuv davri: bolaning tug‘ilishidan maktabga qabul qilinishigacha;

- o‘qish davri: maktab, universitet yoki boshqa ta‘lim muassasasida o‘qishning barcha vaqti.

1. Ijtimoiylashuvning mehnat bosqichi insonning kamolot davrini, mehnat faoliyatining butun davrini qamrab oladi. Mehnat faoliyati ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish va takror ishlab chiqarish jarayonini to‘xtatmaydi [1].

Shaxs ijtimoiy kamolotga erishsa, ijtimoiylashuv jarayoni ma‘lum darajadagina tugallanadi. Ko‘pgina psixologlarning ta‘kidlashicha, ijtimoiylashuv jarayoni insonning butun hayoti davomida davom etadi, lekin kattalarning ijtimoiylashuvi bolalarning ijtimoiylashuvidan farq qiladi. Kattalar ijtimoiylashuvi tashqi xatti-harakatni o‘zgartiradi va insonga ma‘lum ko‘nikmalarni egallashga yordam berish uchun mo‘ljallangan. Bolalarning ijtimoiylashuvi qadriyat yo‘nalishlarini shakllantiradi va xatti-harakatlarning motivatsiyasi bilan shug‘ullanadi. Ularning ijtimoiylashuvi jarayonida deviant xulq-atvorda namoyon bo‘ladigan muvaffaqiyatsizliklar bo‘lishi mumkin.

MUHOKAMA

Shaxsning konseptual tuzilishi tarkibidagi xususiyatlarni yoritish hisobiga ijtimoiy-psixologik portretni tuzish imkoniyati oshadi. Shaxs konseptual tuzilishiga ko'ra psixologik portretni quyidagi jabhalarga ajratishimiz mumkin:

Shaxs yo'nalganligi: egoizm, natija, hokimiyatga ega bo'lish, altruizm, jarayon, erkinlik, mavjud bo'lish.

Ijtimoiy-psixologik jabhalariga ko'ra olim, xavotirli-shubhalanuvchi, mas'uliyatli ijrochi, rahbar, intuitiv, ixtirochi-konstruktor, emotiv, emotiv bo'lmagan.

Psixologik jabhadan sensor introvert, sensor ekstravert, fikrlovchi introvert, fikrlovchi ekstravert; intiutsiv ekstravert, intiutsiv introvert, emotsional ekstravert, emotsional introvertlarga ajratiladi.

Psixofiziologik darajada: ijtimoiy temp, temp, ijtimoiy erglik, erglik (quvvat, kuch, mehnat), plastiklik, ijtimoiy plastiklik, emotsionallik, ijtimoiy emotsionallik. Ushbu shaxs tuzilishining tarkibiy qismlaridan talaba-psixologlarning ijtimoiy-psixologik portretining kasbiy kamolotidagi ahamiyatini o'rinli holatlarida o'rganishda foydalaniladi.

Psixologik portretni tuzish bilan bog'liq masalalarni yoritishga zarurat tug'ilganda uning algoritmini inobatga olish lozim. Rossiyalik psixolog Svetlana Troshina tomonidan taqdim etilgan maqolada psixologik portretni tashkil etuvchilari qayd etilgan [11].

Psixolog D.Milay tomonidan taqdim etilgan psixologik portret tuzilishi quyidagilardan iborat [10]. Maqolada keltiriladigan holatlarga ko'ra asosiy psixologik portretni tashkil etuvchilar sifatida quyidagilar yoritiladi: temperament, xarakter, qobiliyatlar, yo'nalganlik, emotsionallik, intellektuallik, kommunikabellik, o'zini-o'zi baholash, irodaviy sifatlar, o'zini-o'zi nazorat qilish, jamoat ishlaridagi qobiliyatlar, motivatsiya, ijtimoiy ustanovkalar.

XULOSA

Shunday qilib, psixologik portretni tahlil qilish shaxs tuzilishining umumiy ko'rinishini izohlashga olib keldi, ya'ni tabiiy va ijtimoiy muhit ta'sirida faoliyatning shakllanishi (**shakllantiruvchi omillar**);

individual-psixologiyasi, dunyoqarashi, ijtimoiy-psixologiyasi (**shaxs fazilatlar**); psixik jarayonlar, psixik xususiyatlari, psixik holatlar, psixikasi xossalari (**individual-psixologik jabhalari**), ma'naviy-axloqiy qiyofasi, dunyoqarashi, qadriyatlar (**dunyoqarash jihatlari**). Insonlar bilan munosabatlar, ijtimoiy mavqei, ijtimoiy yo'llari, ijtimoiy yo'nalishlari (**ijtimoiy psixologik jihatlari**). Psixologlarning ijtimoiy-psixologik portretini tadqiq etilishiga doir materiallar tahlili tadqiqotning empirik jihatlarni yoritishda shaxs nazariyalari va shaxs tuzilishiga doir qarashlar asosida yaqqol ilmiy natijalarni taqdim etadi. Ijtimoiy-psixologik portretni har bir

sub'ekt, jamoa va muhitga nisbatan shakllantirsa bo'ladi. Shakllantirilgan portret faoliyat sub'ektining yosh, jins, kasb, yashash hududi, individual-psixologik, ijtimoiy-psixologik va etnopsixologiyasi xususiyatlariga ko'ra tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Kitoblar

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник / Г.М. Андреева. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Аспект-Пресс, 2014. – 365 с. 19
2. Ананев Б. Г. Психология и проблемы человекознания. – М. : Издательство «Институт практической психологии». Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 384 с. 18
3. Барсова, Анна Формула личности, или Как свои недостатки превратит в достоинства / Анна Барсова. – М.: АСТ-Пресс Книга, 2017. – 320 с. 23
4. Кон И. С. Психология ранней юности. – М. : Просвещение, 1989. 256 с. 61
5. Психология личности в трудах отечественных психологов / Составител Л.В. Куликов. - СПб.: Питер, 2000. – 283 с. 110

Jurnallar

6. Mirashirova N.A. Ijtimoiy-psixologik portret talaba-psixolog kasbiy kamolotini belgilovchi omil sifatida. Dis. ... Psixolog. f. f. doktori (PhD):19.00.05: 2023.- 160 б.

Vebsayt

7. <https://ru.wikipedia.org/wiki> 161
8. Timothy Bancroft-Hinchey. Psychological portrait of the Russian President.// https://english.pravda.ru/russia/4021psychological_portrait_of_the_russian_president/ 158
9. <https://lexicography.online/etymology> 160
10. Милай Д. Психологический портрет личности: как составит, примеры и образцы написания// <https://damienmilay.com/basis/psihologicheskij-portret-lichnosti-kak-sostavit-primery-i-obrazczy-napisaniya/>.
11. Трошина С. Как составит психологический портрет личности// <https://lifemotivation.online/razvitie-lichnosti/samorazvitie/psihologicheskij-portret-lichnosti>.

Ikki va undan ortiq mualliflar

12. Райх В. Анализ личности / Пер. С.Ю. Романюк, Т.В. Русина, Я.Л. Шапиро. – М.; СПб.: КСП+; Ювента, 1999. - 332 с. 111